

bezweren. En toen dan ook het Deïsme het kanaal overwoei, werd het niet zonder welbehagen ingeademd. Zijn naturalisme vond een bondgenoot in het Fransche geestesleven ondermijnende skepticisme en ploegde den grond om voor het zaad, dat weldra de Encyclopedisten, ROUSSEAU en VOLTAIRE uitstrooiden. Een nieuwe apologetische beweging ontstond, maar nieuwe apologetische wegen werden niet betreden. Er werd weinig anders opgediend dan opgewarmd cartesianisme.

In Duitschland verliep het nog vreemder. De even machtige als beruchte Aufklärung diende zich aan als bij uitstek apologetisch.³⁷⁾ De Theodicee van LEIBNIZ strekt daarvoor ten bewijze. LEIBNIZ verzet zich zoowel tegen het Deïsme als tegen het Cartesianisme en de wijsbegeerte van MALEBRANCHE. Maar in rationalisme doet hij voor deze systemen niet onder. Zijn psychologie is door en door intellektualistisch, zijn wereldbeschouwing mechanistisch en deterministisch. Het Christendom geldt voor hem slechts als de meest volkomen uitdrukking der natuurlijke religie. Nog erger maakt het WOLFF. Boven de Leibnizsche tegenstelling tusschen rede- en feitenwaarheden komt hij niet uit. Tegenstrijdigheden bestaan er voor hem niet. Bij hem staat voorop de onfeilbaarheid der menschelijke rede. En zulk een man nu werd gelauwerd als de filosofische en apologetische Heros uit het begin der 18de eeuw.³⁸⁾ De Aufklärung ging zóó in apologetiek op, dat het Christendom zich zonder rest in het redelijke oploste.³⁹⁾ Men beleefde het wonderlijke geval, dat apologie in de eerste plaats noodig bleek tegen de apologie, dat de christelijke religie beschermd diende te worden tegen haar apologeten. Of wat dunkt u van de volgende theologieën, welke in dezen tijd uitgevonden werden? De astrotheologie, die het bewijs van een al-goeden, al-wijzen, al-machtigen God wilde schaffen uit de hemellichamen evenals de hydrotheologie uit het water, de pyrotheologie uit het vuur, de lithotheologie uit de steenen, de insektotheologie uit de insekten, de testaceotheologie uit de slakken en mosselen, de chionotheologie uit de sneeuw, de phytotheologie uit de planten, de petinotheologie uit de vogels, de brontotheologie uit donder en bliksem, de akridotheologie uit de sprinkhanen.⁴⁰⁾ Smakeloozer rationalisme laat zich wel niet denken! En wel kwam daartegen reaktie van de zijde van het supranaturalisme. Maar dit streefde in oppervlakkigheid het rati-